

Digital Divide and Virtual Media Literacy; Conceptualization, relationship and indication of Policy Documents of The Ministry of Education in the Islamic Republic of Iran

Seyyed Mohamad Ali Shakib *

Received: 2020/06/10

Accepted: 2020/07/18

Abstract

Communicative media technology development has resulted in a type of modern, or in the words of some scholars, digital societies with their specific characteristics. One of the major features of these is the inequality at different social levels in regard to the utilization of digital tools, a phenomenon known as digital divide. The essential strategy for bridging this divide is improving media literacy among people.

This research has used a content analysis of upper and inside policy documents of the Ministry of Education (the basic agent of official education) to obtain the implications of media literacy as one of the effective causes of bridging the digital divide at four different levels: ١- technological infrastructure and equipment, ٢- educating and informing, ٣- network development and fairness of its availability, ٤- sound content production. The results show that the most important issue here is to boost people's involvement in digital world and improve their skills and create motivation and innovativeness for their better participation.

Keywords: Policy-Making, Virtual Education, Digital Literacy, Media Literacy, Online Education, Digital Gap, Internet

---

* Ph.D. in Media Management, Azad University, South Tehran Branch, The Islamic Republic of Iran
S. alishakib@gmail.com

شکاف دیجیتال و سواد فضای مجازی؛ مفهوم‌پردازی، نسبت‌شناسی و دلالت پژوهی در اسناد سیاستی وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

سیدمحمدعلی شکیب *

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۲۸

چکیده

توسعه ابزارهای فناورانه و رسانه‌ای مبتنی بر بسترهای ارتباطی، سبب ایجاد جوامع جدید با مختصات خاص خود شدند. جوامعی که اندیشمندان ارتباطی از آن به جامعه دیجیتال تعبیر می‌کنند. یکی از مهم‌ترین مختصات این جوامع وجود نابرابری در سطوح مختلف این جوامع نسبت به بهره‌گیری و استفاده از ابزارهای دیجیتالی است که از آن به شکاف دیجیتال تعبیر می‌کنند و راهبرد اساسی پرکردن این شکاف دیجیتالی ارتقای سواد دیجیتالی در افراد جامعه خواهد بود.

پژوهش فوق با بهره‌گیری از تحلیل مضمون اسناد سیاستی بالادستی و درونی وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (به‌عنوان متولی اصلی تربیت رسمی و عمومی در کشور)، دلالت‌های مربوط به مفهوم سواد دیجیتال را - از حیث این که یکی از عوامل اثرگذار بر کاهش شکاف دیجیتال است - در چهار سطح تجهیز زیرساختی و فناوری، آموزش و آگاه‌سازی، توسعه شبکه‌ای و دسترسی عادلانه و تولید محتوای سالم، استخراج و مورد تحلیل قرار داده است. براساس نتایج این پژوهش، اصلی‌ترین موضوع در شکاف دیجیتال، بالابردن سطح مشارکت افراد در جامعه دیجیتال و ارتقای مهارتی آنان و ایجاد انگیزه و نوآوری برای ایجاد مشارکت در جامعه دیجیتالی است و این امور دلالت بر نقش مؤثر و مهم سواد فضای مجازی در پرکردن شکاف دیجیتال دارند.

واژگان کلیدی: سیاست‌گذاری، آموزش مجازی، سواد دیجیتال، سواد رسانه‌ای، آموزش
برخط، سواد فضای مجازی، شکاف دیجیتال، اینترنت

مقدمه

رشد، گسترش و سهولت دسترسی و بهره‌گیری از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و افزایش سرعت و پهنای باند اینترنت در کشور، سبب بروز مسائل و معضلات نوین تربیتی و آموزشی در نظام فرهنگی و تربیتی کشور شده است. نوجوانان و جوانان به‌عنوان رکن آینده و نیروی انسانی مؤثر جامعه، از مهم‌ترین مخاطبان و استفاده‌کنندگان از فضای مجازی هستند و این در حالی است که فضای مجازی به تدریج وارد حریم خصوصی خانواده و حریم نیمه‌خصوصی مدرسه شده است و با مؤلفه‌هایی همچون سرعت انتقال اطلاعات، امکان ارتباطات در بستر تعاملی و به دور از هویت‌های واقعی، جذابیت‌های بصری و کارکردی توانسته نسل امروز جوان جامعه را به سوی خود جذب کند.

افزایش بهره‌گیری از فضای مجازی در زمینه آموزش‌های غیرحضوری و برخط در سال‌های اخیر و به‌ویژه در حدود یک‌سال و نیم اخیر پس از شیوع بیماری کرونا و تعطیلی مدارس، نقطه عطفی در فرآیند آموزش و خدمات حاصل از فضاهای آموزشی رسمی و غیررسمی و مواجهه با رسانه‌های نوظهور ایجاد کرده و سطح درگیری قشر نوجوان و جوان با فضای مجازی را بیش از پیش افزایش داده و عمیق‌تر کرده است، به طوری که ابزارهای ارتباطی بر بستر برخط اعم از تلفن‌های همراه، تبلت‌ها و دستگاه‌های دیگر به جزئی جدایی‌ناپذیر در فرآیند آموزش تبدیل شده‌اند. این مهم، مباحث جدیدی را در حوزه آموزش و پرورش ایجاد کرده است که بحث از عدالت آموزشی و پر کردن شکاف دیجیتال میان دانش‌آموزان، معلمان و والدین یکی از اساسی‌ترین این مباحث است.

در همین زمینه گرچه شکاف دیجیتال ناشی از میزان دسترسی به ابزارها و منابع ارتباطی و اطلاعاتی از سوی اقشار مختلف دانش‌آموزان تا حدودی مورد توجه نهادهای رسمی و از جمله آموزش و پرورش بوده و برای ایشان ملموس است اما سویه دیگر آن یعنی شکاف دیجیتال ناشی از عدم ارتقای متوازن مهارت‌های بهره‌گیری از این منابع و ابزارها چندان مورد توجه واقع نشده است. به عبارت بهتر به آن بخش از شکاف دیجیتال که در اثر نبود سواد دیجیتال (و رسانه‌ای) و مهارت‌های لازم ارتباطی برای استفاده از

فضای مجازی و ابزارهای آن، ایجاد شده است، چندان موردتوجه قرار نگرفته است. بنابراین مقصود آن است که شکاف دیجیتال صرفاً با تأمین دسترسی سخت‌افزاری و نرم‌افزاری همگان به فضای مجازی، برطرف نخواهد شد و بلکه بخشی از شکاف دیجیتال ناشی از نداشتن توانمندی‌ها، آموزش‌ها و مهارت‌های لازم برای استفاده از ابزارهای ارتباطی و مجازی جدید است.

توسعه ابزارهای آموزش برخط و پلتفرم‌های دیجیتال گوناگون برای آموزش و سرگرمی، باعث ایجاد موقعیت‌های سیاستی جدیدی برای آموزش و پرورش شده‌اند زیرا این ابزارها به‌مثابه رقیبی برای آموزش‌های رسمی نیز قلمداد می‌شوند. وزارت آموزش و پرورش به‌عنوان سازمان رسمی تعلیم و تربیت در کشور حسب وظیفه ذاتی خود باید نسبت به نحوه استفاده مخاطبان خود اعم از معلمان، دانش‌آموزان و والدین دانش‌آموزان از این فضا به تدوین سیاست‌های بالادستی و کلان پردازد. سیاست‌هایی که با رعایت اصول تعلیم و تربیت و با نگاهی جامع به تهدیدات و فرصت‌های فضای مجازی پرداخته و به بهترین شکل ممکن از طریق تدوین سیاست‌های مطلوب و قابل اجرا، به فرهنگ‌سازی در زمینه‌ی نحوه استفاده بهینه و کارا از فضای مجازی توسط مخاطبان خود پردازد و به‌طور فعالانه در فرآیند حکمرانی و سیاست‌گذاری در مواجهه با فضای مجازی با همکاری همه ذی‌نفعان اعم از بخش‌های حاکمیتی و خصوصی مشارکت نماید.

پژوهش فوق که تأملی بر چیستی مفهوم شکاف دیجیتال و نسبت آن با سواد دیجیتال (و رسانه‌ای) است؛ درصدد است تا با استخراج و تحلیل دلالت‌های این مفاهیم در سیاست‌ها و اسناد مرتبط با حوزه آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، به این مهم دست یابند. همچنین در پی این است که این نهاد در سیاست‌های رسمی و اعلامی به چه میزان به مفهوم شکاف دیجیتال و سواد دیجیتال که امروزه به یکی از پرچالش‌ترین مفاهیم مرتبط با حوزه آموزش و پرورش و آموزش‌های برخط تبدیل شده، دست پیدا کرده است.

۱- پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در مورد ماهیت سواد دیجیتال و ابعاد آن انجام گرفته است. اما در حوزه سیاست پژوهی اسناد وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران و جایگاه سواد دیجیتال در آن، مرتبط‌ترین پژوهش‌های انجام گرفته عبارت‌اند از:

گالوین و گرینهو (۲۰۲۰)، در مقاله‌ای تحت عنوان "استراتژی تدریس با رسانه‌های اجتماعی" که در دوره همه‌گیری شیوع ویروس کرونا نگاشته شده است، به دنبال ارائه راهکار و قالب‌های نوین آموزش‌های غیرحضوری است. مطالعه مذکور با روش اسنادی و مطالعات تلفیقی پیشنهاد استفاده از رسانه‌های اجتماعی برای آموزش‌های برخط را ارائه داده است. رسانه‌های اجتماعی باید به گونه‌ای هوشمندانه در برنامه آموزش برخط دانش‌آموزان ادغام شوند و به نوعی به کمک آموزش‌های سنتی بیایند. در این رویکرد رسانه‌های اجتماعی به عنوان یک کانال غیررسمی یا وسیله‌ای برای ارتباطات متناوب دانشجویی تعریف خواهند شد و برای ارسال مطالب و محتوای مرتبط با برنامه درسی به دانشجویان اختیار داده می‌شود.

باهنر و مهدی پور (۱۳۹۹) در رساله دکتری با عنوان "نظریه سیاستی جمهوری اسلامی ایران در قبال فضای مجازی" درصدد ارائه نظریه سیاستی جمهوری اسلامی ایران در زمینه فضای مجازی با بهره‌گیری از روش کیفی تحلیل مضمون و داده بنیاد، در وضعیت موجود و مطلوب بوده‌اند. براساس جمع‌بندی این پژوهش، تضعیف حاکمیت ملی در اثر هوشمند و شبکه‌ای شدن قدرت در دوره فضای مجازی، مسئله اصلی بوده و براین اساس محور اصلی نظریه سیاستی مطلوب، حفظ و تقویت حاکمیت و «بازطراحی مناسبات حاکمیت و فضای مجازی» براساس شرایط و اقتضائات جامعه شبکه‌ای است و از مؤلفه‌های مهم نظریه سیاستی فضای مجازی در وضعیت مطلوب، «دانش‌افزایی ملی فضای مجازی» در سطح حکمرانان و کاربران است.

همچنین حورا محمدی (۱۳۹۹)، در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی نقش بهره از فناوری و فناوری آموزشی در محیط یاددهی و یادگیری" به نقش تعیین‌کننده فناوری‌های آموزشی در فرآیند یادگیری و افزایش کیفیت آموزش پرداخته است.

شریفی و نامیوندی (۱۳۹۷) نیز در مقاله "بررسی ابعاد آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور"، به بررسی ابعاد آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در نظام تعلیم و تربیت کشور در راستای ارتقای سطح سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی پرداخته‌اند. براساس پژوهش فوق که به روش تحلیل تم صورت پذیرفته است، تعیین ابعاد پنج‌گانه روش آموزش، سطوح آموزش، تفکیک رسانه‌ها، تعیین جامعه هدف و محتوای آموزش نقش مهمی در ارتقای سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی جامعه هدف دارند.

باهنر و چاپکی (۱۳۹۳) در پژوهشی به «تحلیل سیاست‌های سواد رسانه‌ای در سه نهاد فرهنگی و ارتباطی ایران»، پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بیشترین میزان توجه در اسناد وزارت آموزش و پرورش از میان مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای معطوف به مؤلفه استفاده و درک انتقادی بوده و برای ارتقای مؤلفه توانایی ارتباطی هیچ سیاستی تدوین نشده است.

معتضدی (۱۳۹۳) در پژوهش «پیشنهاد الگوی بومی ارتقاء سواد رسانه‌ای نوجوانان در ایران. دانشکده صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران» به این نتیجه رسیده است که از چند دهه گذشته، کشورهای بسیاری با درک ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای در عصر جدید، به آموزش این نوع از سواد پرداخته‌اند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که در الگوی بومی ارتقای سواد رسانه‌ای نوجوانان در ایران، دو نهاد آموزش و پرورش و رسانه ملی، نقش بسزایی در آموزش سواد رسانه‌ای دارند. در این الگو، هدف اصلی، «هدایت و تربیت» نوجوانان است و ملزومات آموزش سواد رسانه‌ای، شیوه تدریس و محتوای آموزشی براساس اهداف اصلی و فرعی الگو طراحی شده است.

به نظر می‌رسد با توجه به زمینه محیطی به وجود آمده و همه‌گیری بهره‌گیری از ابزارهای برخط به خصوص در حوزه آموزش‌های برخط در دوره شیوع ویروس کرونا، پژوهش‌های انجام شده در زمینه سواد دیجیتال و لزوم ارتقای سطح مهارتی کودکان و نوجوانان در حیطه بهره‌برداری از فضای مجازی، به شدت ناکافی بوده‌اند و از حیث کمی و کیفی نیاز به گستره‌ای از پژوهش‌ها و تحقیقات کمی و کیفی در این خصوص لازم و ضروری خواهد بود.

۲- ادبیات نظری

۲-۱- شکاف دیجیتال^۱ در جامعه شبکه‌ای

اصطلاح نابرابری در جامعه اطلاعاتی در اواخر دهه ۹۰ میلادی توسط متفکرانی مانند ون‌دایک مطرح و مورد بررسی قرار گرفت. ون‌دایک این نابرابری را براساس ساختارهای اجتماعی و موقعیت افراد در آن دیده است. در ابتدا، شکاف دیجیتال به‌عنوان مؤلفه دسترس‌پذیر بودن یا نبودن وسایل و فناوری‌های ارتباطی برای افراد مطرح می‌شد؛ اما ون‌دایک ابعاد جدیدی برای آن ارائه کرد. او چهار حوزه زمان(فرصت بهره‌گیری از رسانه‌های جدید)، منابع ذهنی(دانش فنی برای بهره‌گیری از فناوری)، منابع اجتماعی(شبکه و ارتباطی که به فرد برای دسترسی به فناوری کمک می‌کند) و منابع فرهنگی(پاداش فرهنگی که سبب انگیزه استفاده و بهره‌گیری بهتر فرد از فناوری شود) را تشخیص داد. همچنین در تعریف دیگری شکاف دیجیتال به نابرابری در استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در میان کشورها اشاره می‌کند که شامل سرمایه‌گذاری در زمینه فناوری اطلاعات و ارتباطات، مهارت‌های رایانه‌ای، مهارت‌های اینترنتی و در دسترس بودن شبکه‌های ارتباطات از راه دور است(کاظم پوریان و عبدلی، ۱۳۹۵).

علل و ابعاد مختلفی برای نابرابری در دسترسی و استفاده از رسانه‌های جدید مطرح شده است؛ مانند سن، شغل، سطح تحصیلات و زندگی، آموزش، جایگاه فرد در خانواده، جنسیت و مسائلی از این دست جزء مفاهیمی هستند که باید مورد توجه قرار گیرند(vandijk, ۲۰۰۶, p. ۱۷۸).

ون‌دایک معتقد است هرچه دسترس‌پذیری افراد کمتر باشد این سبب پایین بودن مشارکت آنان در فرآیندهای جامعه اطلاعاتی خواهد بود. زیرا بهره‌گیری از فناوری یکی از مهم‌ترین شروط مشاغل جدید در جامعه شبکه‌ای است. این شامل مشارکت‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی خواهد بود.

---

۱. Deepening divide

۲-۲- سواد رسانه‌ای در جامعه اطلاعاتی و جامعه شبکه‌ای

یکی دیگر از مفاهیمی که ذیل مفاهیم مورد بحث در این قسمت کاربرد پیدا می‌کند سواد رسانه‌ای است. در واقع مفهوم سواد رسانه‌ای به‌عنوان اساسی‌ترین راه‌حل اندیشمندان حوزه رسانه‌های جدید به‌جهت برطرف نمودن شکاف دیجیتالی در جامعه اطلاعاتی و جامعه شبکه‌ای در عصر اطلاعات مطرح شده است. بنا به قول باکینگهام^۱ تاریخچه آموزش رسانه‌ای به کتاب "فرهنگ و محیط زندگی: آموزش آگاهی انتقادی، ۱۹۳۳" لوویس بازمی‌گردد. این کتاب در واقع اولین مجموعه نظام‌مند را از طرح‌های تدریس و آموزش پیرامون رسانه‌های جمعی در مدارس نمایان ساخت. لوویس در واقع نگاهی انتقادی به رسانه را در کتاب خود انعکاس می‌دهد و به‌نوعی به‌دنبال حفظ میراث فرهنگ والا و سنت‌های کهن در میان مخاطبان رسانه است (باکینگهام، ۱۳۸۹، ص. ۳۵).

۲-۳- تعریف سواد رسانه‌ای

به‌تعبیر براون^۲ آموزش سواد رسانه‌ای دربرگیرنده فرآیندهای شناختی مورد استفاده در تفکر انتقادی در رابطه با زبان، ادبیات و سایر رشته‌های هنرهای آزاد مانند برداشت، تأمل، استدلال و ارزشیابی است (براون، ۱۳۸۵). شکرخواه سواد رسانه‌ای را نوعی درک متکی بر مهارت می‌داند که براساس آن می‌توان انواع رسانه‌ها و انواع تولیدات رسانه‌ای را شناخت و آنها را از یکدیگر تفکیک و شناسایی کرد (شکرخواه، ۱۳۸۵).

باکینگهام^۳ آموزش رسانه‌ای را فرآیند تعلیم و آموزش فراگیری درمورد رسانه‌ها می‌داند. سواد رسانه‌ای برآیند و حاصل دانش و مهارت‌هایی است که دانش‌آموزان درمورد رسانه‌ها به آن نیازمندند. عبارت سواد رسانه‌ای به دانش، مهارت‌ها، و توانایی‌هایی اشاره دارد که برای استفاده و تفسیر رسانه‌ها مورد نیاز هستند (باکینگهام، ۱۳۸۹، ص. ۸۲).

توجه به این نکته ضرورت دارد که واژه "سواد" معنا و مفهومی بیش از سواد کارکردی دارد. به نظر می‌رسد یکی از جامع‌ترین تعاریفی که از سواد رسانه‌ای ارائه شده

۱. David Buckingham

۲. Brown

۳. Buckingham

تعریف گروه اروپاست که اعضای اتحادیه سواد رسانه‌ای اتحادیه اروپا نیز آن را تأیید کرده‌اند: «سواد رسانه‌ای به معنی توانایی دسترسی، استفاده، تجزیه و تحلیل و ارزیابی قدرت، تصاویر، صداها و پیام‌هایی که در جهان کنونی به صورت روزانه با آن‌ها مواجه می‌شویم و بخش انکارناپذیری از فرهنگ معاصر را تشکیل می‌دهند؛ همچنین توانایی ایجاد ارتباط مؤثر با رسانه‌هایی که افراد به آن‌ها دسترسی دارند. سواد رسانه‌ای به همگی رسانه‌ها از جمله تلویزیون، فیلم، رادیو، موسیقی، رسانه‌های چاپی، اینترنت و دیگر فناوری‌های ارتباطی دیجیتال نوین مربوط می‌شود. هدف از سواد رسانه‌ای ارتقای آگاهی از گونه‌های فراوان پیام‌های رسانه‌ای است که در زندگی روزانه با آن‌ها مواجه هستیم. سواد رسانه‌ای می‌بایست کمک کند که شهروندان تشخیص دهند رسانه‌ها چگونه باورها و دریافت‌های آنان را فیلتر می‌کنند، فرهنگ عامه را شکل می‌دهند و بر انتخاب‌های فردی ایشان تأثیر می‌گذارند. سواد رسانه‌ای می‌بایست شهروندان را به تفکر انتقادی و مهارت‌های خلاق حل مسئله تجهیز کند تا شهروندان به مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان دارای قدرت انتخاب اطلاعات تبدیل شوند. آموزش رسانه‌ای بخشی از حقوق اولیه تمامی شهروندان در زمینه تحقق آزادی بیان و حق دسترسی به اطلاعات است و برای ایجاد و حفظ مردم‌سالاری ضروری است» (European commission, ۲۰۱۱, p. ۲۱، به نقل از باهنر و چابکی، ۱۳۹۳).

۲-۴- دسته‌بندی تعاریف سواد رسانه‌ای

در زیر تعاریف مختلفی که نهادها، افراد و متخصصان از سواد رسانه‌ای ارائه داده‌اند آمده است:

جدول ۱. تعاریف سواد رسانه‌ای از زوایای گوناگون (پاتر، ۱۳۹۲، صص. ۴۵-۴۱) و (طلوعی، ۱۳۹۱، ص. ۷۵).

منبع / گروه / نهاد / نویسنده	تعریف
ائتلاف برای آموزش رسانه	تشویق اندیشه‌های انتقادی و آزادی بیان، بررسی سامانه شرکت‌های رسانه‌ای، و القای مشارکت کاری در جامعه
مرکز همبستگی برای آمریکا به وسیله سواد	تحقیق، آموزش، و مهارت‌سازی انتقادی به جای

تعریف	منبع / گروه / نهاد / نویسنده
سرزنش رسانه‌ها	رسانه ای
<p>مهارت‌های سواد رسانه‌ای حیاتی‌اند، افزون‌براین به رسانه‌ها اجازه می‌دهد راه‌حل‌های غیرچالشی را برای پیام‌های خشن، به‌سرعت به‌کاربرده و مهارت‌های تحلیلی را که با تجربه‌ها و بحث‌ها سروکار دارند و باید آموخته شوند ارتقا دهد.</p>	انجمن روان‌پزشکی آمریکایی
<p>چارچوبی برای دسترسی، تحلیل، ارزشیابی و راه‌اندازی رسانه. گسترش تفکر انتقادی و مهارت‌های تولید که برای زندگی در فرهنگ رسانه‌ای قرن ۲۱ موردنیاز است.</p> <p>نگاه تازه‌ای به سواد در قرن ۲۱: رقابت در توانایی برقراری ارتباط در همه انواع رسانه‌های چاپی، الکترونیکی، همانند دسترسی، درک، تحلیل و ارزیابی تصاویر، واژه‌ها و آوای پرنفوذی که فرهنگ همیشگی رسانه‌های جمعی را می‌سازند.</p> <p>از راه یک فرآیند چهارمرحله‌ای پرسش‌گری، ارزیابی، واکنش و رفتار، سواد رسانه‌ای به جوانان کمک می‌کند تا به توانمند شدن در مجموعه‌ای از مهارت‌های شناخت، که شامل توانایی در دسترسی، تحلیل، ارزشیابی و ساختن رسانه است دست یابند.</p>	مرکز سواد رسانه‌ای
<p>سواد رسانه‌ای یعنی این‌که چگونه تفکر انتقادی نسبت به تلویزیون و آگهی‌های بازرگانی داشته</p>	سواد رسانه‌ای برای شهروندان

منبع / گروه / نهاد / نویسنده	تعریف
	باشیم، با تأکید ویژه بر گفتارهای یک شخص، به جای اینکه شیفته داستان‌های ساخته‌شده‌ای باشیم که برای فروش بیشتر محصول ارائه می‌شود.
ائتلاف برای بهبود کیفیت رسانه‌های کودکان	آموزش کودکان برای اینکه کاربرانی انتقادی‌تر شده و تماس و رویارویی با خشونت و سوگیری‌های رسانه‌ای را کم کنند، این ائتلاف به آنان می‌آموزد تا برنامه‌هایی را که خردورانه‌تر بوده و آنان را به نوآوری برانگیزد، شناسایی و استفاده کنند؛ برنامه‌هایی که مرزبندی‌های نژادی، جنسیتی، توانایی‌های جسمانی و فرهنگی را از بین برده و با استانداردهای بالای هنری و فناورانه تولید می‌شوند.
شبکه شناخت رسانه	امروزه برای اینکه جوانان از نظر وظیفه مرتبط با سواد باشند، به مهارت‌های تفکر انتقادی نیاز دارند تا بتوانند همه پیام‌های آگاهی ده و سرگرم‌کننده‌ای را که هر روز به آنان فروخته می‌شوند بخوانند.
بنیاد آموزش رسانه	سواد رسانه‌ای ابزار و واژگان مورد نیاز برای بررسی دوباره تصاویر رسانه‌ای و نفوذ آن‌ها بر اندیشمندان در مورد فضای شخصی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است.
نظارت رسانه	سواد رسانه‌ای یعنی به چالش کشیدن باورهای کلیشه‌ای توهین‌آمیز و تصاویر یک‌طرفه‌ای که

منبع / گروه / نهاد / نویسنده	تعریف
	معمولاً در رسانه‌ها دیده می‌شود.
انجمن ملی ارتباطات	یک فرد باسواد می‌فهمد چگونه واژه‌ها، تصاویر و صداها بر روش ساختن و به اشتراک‌گذاری مفاهیم در جامعه تأثیرگذار است، به گونه‌ای هم ظریف‌اند و هم ژرف، سواد رسانه‌ای شخص را مجهز می‌کند تا پیام‌ها و استفاده از رسانه را ارزیابی، ارزش‌گذاری و قابل فهم کند.
اجلاس ملی راهبری رسانه	سواد رسانه‌ای توانایی دسترسی، تحلیل، ارزشیابی و ارتباط با پیام‌ها به شکل‌های گسترده و متنوعی از سواد است.
شورای ملی رسانه‌های دور برد	سواد رسانه‌ای توانایی انتخاب، درک (در زمینه محتوا، شکل و شیوه، پیچیدگی، صنعت و تولید)، پرسش، ارزشیابی، ساختن/تولید و پاسخ اندیشمندانه به رسانه‌ها است. همچنین تماشای اندیشه‌ورزانه و واکنش پاسخگوست. همچنین توانایی در دسترسی، ارزشیابی و تولید اطلاعات در طیف متنوعی از رسانه‌های چاپی و غیرچاپی است.
طرح سواد رسانه‌ای نیومکزیکو	سواد رسانه‌ای یعنی توانایی در مصرف انتقادی و ایجاد رسانه. افراد با سواد رسانه‌ای در کشف رمز پیام‌های پیچیده تلویزیون، رادیو، روزنامه‌ها، مجله‌ها، کتاب‌ها، علائم و تابلوهای تبلیغاتی، مواد بسته‌بندی و بازاریابی، بازهای ویدیویی و اینترنت

تعریف	منبع / گروه / نهاد / نویسنده
<p>تواناترند. مهارت‌های سواد رسانه‌ای به فرد کمک می‌کند تا نه تنها ظاهر پیام‌های رسانه‌ای بلکه مفهوم ژرف‌تر و اغلب مهم‌تری را که در زیر معنای سطحی قرار دارد، درک کند. آموزش سواد رسانه‌ای در پی آن است که به مصرف‌کنندگان رسانه، آزادی بیشتری دهد تا به رسانه‌ها دسترسی یافته و آن‌ها را تحلیل، ارزشیابی و ایجاد کنند. طرح نیومکزیکو سواد رسانه‌ای را به‌عنوان توانایی دسترسی، تحلیل، ارزشیابی و آفرینش پیام‌ها در رسانه‌های گوناگون تعریف می‌کند.</p>	
<p>سواد رسانه‌ای عبارت است از شناخت چگونگی نفوذ پیام‌های رسانه‌ای بر ما (مانند گسترش فرهنگ واژگان جهت شناخت سازوکارهای ارتقا و گسترش مهارت‌های محافظت از خود در برابر پیام‌های استفاده از دارو یا انتخاب شیوه‌های بد زندگی که در پوشش رسانه‌ها هستند) و همچنین پرورش تفکر انتقادی (مانند دانستن این‌که پیام توسط افرادی با نقطه نظرات و علاقه‌های اقتصادی خاص خود ساخته می‌شوند، آشکارکردن ارزش‌های درونی پیام‌های رسانه‌ای، ارزیابی دقت و قابلیت اتکای پیام‌ها) و گسترش خودارزیابی (مانند تولید نوآورانه پیام‌های سودمند و رضایت‌بخش)</p>	<p>اداره سیاست ملی کنترل دارو</p>

منبع / گروه / نهاد / نویسنده	تعریف
سازمان توسعه و همکاری اقتصادی سازمان ملل ^۱	استفاده از فناوری دیجیتال، ابزارها و شبکه‌های ارتباطی به منظور دستیابی و ارزیابی اطلاعات، ایجاد ارتباط با دیگران و انجام فعالیت‌های عملی.
مؤسسه سواد رسانه‌ای	سواد رسانه‌ای یک رویکرد قرن بیست و یکمی به آموزش است. سواد رسانه‌ای چهارچوبی را برای دسترسی، تحلیل، ارزیابی و خلق پیام‌ها در شکل‌های متفاوت و متنوع از چاپ، تا فیلم و اینترنت فراهم می‌کند. سواد رسانه‌ای همچنین موجب درکی عمیق از نقش رسانه‌ها در اجتماع می‌شود و به همین نحو اظهار نیاز شهروندان در یک جامعه بوروکراسی را نمایان می‌سازد.
آدامز و هام (۲۰۰۵) / نگاه علوم انسانی / پرتال جامع علوم انسانی	سواد رسانه‌ای می‌تواند توانایی ایجاد مفاهیم شخصی‌ای تعریف شود که به واسطه نشانه‌های دیداری و کلامی که هر روز از تلویزیون، آگهی، فیلم و رسانه‌های دیجیتال گرفته می‌شود. سواد رسانه‌ای چیزی بیش از دعوت دانش‌آموزان به کشف رمز ساده اطلاعات است. آنان باید اندیشه‌ورزانی انتقادی باشند که بتوانند فرهنگ رسانه را که پیرامونشان در گردش است، بفهمند و تولید کنند.
اندرسون (۱۹۸۱)	سواد رسانه‌ای یعنی مجموعه‌ای از مهارت‌های تفسیر، آزمون، و به دست آوردن اطلاعات بدون

۱. Organisation for Economic Co-operation and Development

تعریف	منبع / گروه / نهاد / نویسنده
<p>توجه به ابزار انتقال پیام یا برخی رفتارهای هدفمند.</p>	
<p>سواد توانایی دسترسی، تحلیل، ارزشیابی و ارتباط با پیام‌هایی است که به شکل‌های متنوعی ارائه می‌شود. سواد رسانه‌ای توان ارزیابی پیام‌های رسانه‌ای است که در دو سطح عمل می‌کنند، از یک سو در سطح نخستین و مقدماتی، مخاطب به موضوعات و پرسش‌هایی مانند چه کسی پیام‌های رسانه‌ای را می‌آفریند؟ از چه فنونی استفاده می‌کند؟ و با چه هدفی پیام را ارسال می‌کند؟ توجه دارد و از سوی دیگر در سطحی عمیق‌تر، مخاطب ارزش‌ها و سبک‌های پنهان و مستتر در پیام را مدنظر قرار می‌دهد.</p>	<p>هابز (۱۹۹۷)</p>
<p>مفهوم سواد رسانه‌ای باید در چارچوب یک روش انتقادی تصور شده و سپس به‌عنوان یک تجربه سیاسی، اجتماعی و فرهنگی درک شود.</p>	<p>شل و دنسکی (۱۹۹۵)</p>
<p>سواد رسانه‌ای یک مهارت اندیشیدن انتقادی است که مخاطبان را برای کشف رمز اطلاعاتی که از راه کانال ارتباطات جمعی می‌گیرند، توانمند می‌کند، همچنین به آنان توانایی پرورش داوری‌های مستقل درباره محتوای رسانه‌ها را می‌دهد.</p>	<p>سیلور بلت و الی سیری (۱۹۹۷)</p>
<p>سواد رسانه‌ای مانند فیلتری داوری کننده عمل می‌کند. چنانکه جهان متراکم از پیام و حجم انبوه</p>	<p>الیزابت تامن (۲۰۰۵)</p>

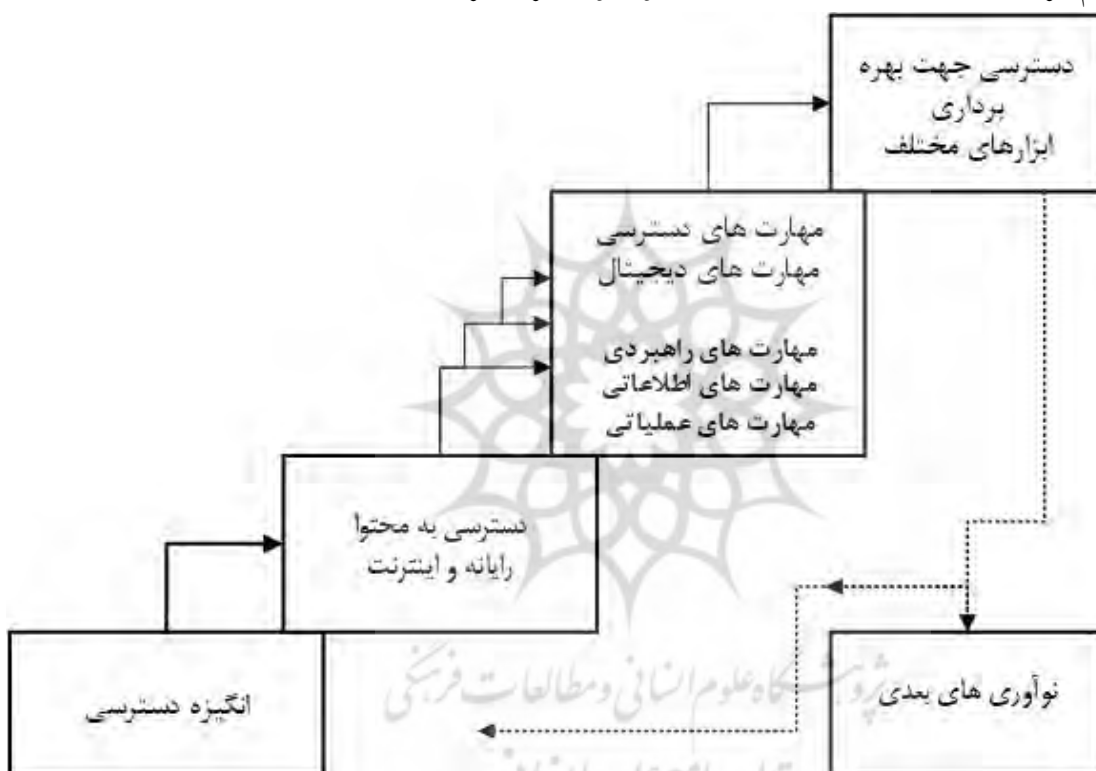
منبع / گروه / نهاد / نویسنده	تعریف
	اطلاعات از لایه‌های فیلتر سواد رسانه‌ای عبور می‌کند تا شکل مواجهه با پیام معنی‌دار شود.
جیمز پاتر (۲۰۱۱)	سواد رسانه‌ای الگویی چندعاملی است و ساختارهای دانش، منبع شخصی، وظایف پردازش اطلاعات و مهارت‌ها و توانایی‌ها جزء عناصر اصلی آن هستند.

باتوجه به جدول ۱ و تعاریف ذکر شده برای سواد رسانه‌ای به‌طور مختصر می‌توان آن را این‌گونه تعریف کرد: سواد رسانه‌ای عبارت است از توانایی دسترسی، استفاده و بهره‌برداری، تحلیل و تفسیر، ارزیابی و تولید پیام در قالب‌های گوناگون رسانه‌ای. هابز (۲۰۱۰) سواد رسانه‌ای و سواد دیجیتال را در یک نظام معنایی ترجمه کرده است. او معتقد است امروزه کودکان و نوجوانان در جهانی با انتخاب‌های گوناگون و متکثر در حال رشد هستند. اکثر مردم در کشورهای پیشرفته دسترسی به اینترنت پرسرعت از طریق وسایل گوناگون ارتباطی خود دارند. با رشد سریع وسایل و فناوری‌های ارتباطی نیز کاربران در حال تجربه و لذت مشارکت در فرهنگ رسانه‌های دیجیتال هستند. این تجربه اعم از ارتباط‌های جدید در فضای مجازی، به اشتراک‌گذاری محتوای شخصی و گذران اوقات فراغت در آن است. باتوجه به این سرعت تغییر که شاهد آن هستیم افراد و کاربران باید یادگیری نحوه کنش در این فضا را به‌طور فعالانه‌تری پیگیری کنند. زیرا همان‌طور که فضای دیجیتال در جامعه اطلاعاتی دارای کارکردهای مثبت و سودمند است در عین حال مملو از اطلاعات نامطلوب و ناسالم برای کودکان و نوجوانان از لحاظ اخلاقی است. به همین دلیل اهمیت سواد رسانه‌ای و سواد دیجیتالی آشکار می‌شود. این اصطلاح شامل طیفی از صلاحیت‌های شناختی، عاطفی و اجتماعی است که از طریق متون، ابزارها و فناوری و مهارت‌های تفکر انتقادی از طریق تمرین و ترکیب و خلاقیت پیام و مشارکت فعال در کار گروهی قابل یادگیری هستند (Hobbs, 2010, pp. 16-20).

۲-۵- سواد دیجیتال^۱ و نسبت آن با شکاف دیجیتال

شکاف دیجیتال را صرفاً نباید به معنای دسترسی صرف افراد به فناوری تفسیر کرد. ون دایک با بسط این مفهوم به مهارت و سواد بهره‌گیری از رسانه‌های دیجیتال در جامعه شبکه‌ای هم توجه نمود. در نمودار ۱ مراحل ۱ که باید جهت استفاده از فناوری و کم کردن شکاف دیجیتال از نگاه ون دایک مورد توجه قرار گیرد، آمده است.

نمودار ۱. مدل چهار سطح دسترسی به فناوری دیجیتال از نگاه ون دایک

(Vandijk, ۲۰۰۶, p.۱۸۱)

همان‌طور که در شکل آمده است مؤلفه‌هایی مانند انگیزه فرد، ارتقای مهارتی فرد در بهره‌گیری از فناوری و نوآوری جزء مهم‌ترین عناصری هستند که مورد توجه واقع شده‌اند. برای مثال انگیزه افراد جوان نسبت به افراد سالخورده برای ارتقای مهارتی و کاهش شکاف دیجیتال بالاتر است؛ یا به نسبت مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی،

^۱. Digital literacy

اقتصادی و سیاسی در کشورهای مختلف شیوه مواجهه با مفهوم شکاف دیجیتال متفاوت خواهد بود. در بُعد مهارتی تعریف ون‌دایک از مهارت یادگیری در سه سطح عملیاتی، اطلاعاتی و راهبردی خلاصه می‌شود. در سطح عملیاتی منظور مجموعه مهارت‌های لازم برای کار با رایانه‌ها و سخت‌افزارها است. در سطح اطلاعاتی مجموعه مهارت‌های نحوه مواجهه با اینترنت و محیط وب و نحوه کار در آن است. و مهارت‌های راهبردی نیز میزان آگاهی‌ها و اطلاعات کلی فرد و انگیزه او از استفاده از فناوری‌های جدید است (vandijk, ۲۰۰۶, p.۱۸۱).

به جهت افزایش مهارت‌های بهره‌گیری و استفاده از فناوری‌های نوین و کاهش شکاف دیجیتالی از مفهومی به نام سواد دیجیتالی نام می‌برند. هیوج^۱ و پایتون^۲ سواد دیجیتالی را به‌عنوان یک حق مهم برای همه جوانان در فرهنگی فزاینده و دیجیتالی در عصر اطلاعات می‌دانند. منظور از سواد دیجیتال مهارت‌ها، دانش و درکی است که در همه زمینه‌های زندگی مشارکت، امنیت و ارتباط به شکل مؤثر را حاصل می‌شود. سواد دیجیتال را صرفاً نباید به معنای مهارت کاربرد استفاده از رایانه تفسیر نمود. لازمه زندگی در عصری که تلفن‌های همراه، اینترنت و به‌طورکلی فناوری مبتنی بر بستر وب کل فرایندهای جوامع را تحت تأثیر قرار داده است، آموزش نحوه کاربست این فناوری در ساحت‌های مختلف زندگی است. در این جامعه کودکان و نوجوانانی رشد می‌کنند که اصطلاحات شهروندان دیجیتال^۳ نامیده می‌شوند. کودکان و نوجوانانی که با مهارت، دانش و درکی که سواد دیجیتالی برای آنان به ارمغان می‌آورد، بتوانند در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و فکری جامعه نقش مؤثر ایفا کنند. از طریق سواد دیجیتالی به طیف گسترده‌ای از شیوه‌ها و منابع فرهنگی دسترسی پیدا می‌شود که بتوان از آنان در ابزارهای دیجیتال بهره برد (Hague and Payton, ۲۰۱۰, pp.۲-۱۰).

باتوجه به گسترش فزاینده بهره‌گیری جوانان از فضای مجازی و فناوری در زندگی، آنان برای کاربست این فناوری نیاز به نوعی حمایت از حیث اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دارند. لازمه این حمایت تعریف و تبیین نحوه زندگی در عصر دیجیتال در

۱. Hague

۲. Payton

۳. Digital native

مدارس به جوانان است. به بیان باکینگهام^۱ نوعی شکاف دیجیتالی جدید یا گسترش وسیع نوعی شکاف میان فرهنگ مدرسه و فرهنگ بیرون از مدرسه برای کودکان و نوجوانان به وجود آمده است. زیرا ایده‌ها، ارزش‌ها و دانش‌هایی که کودکان و نوجوانان جهت زیست در عصر دیجیتال لازم دارند در آموزش‌های رسمی در مدارس انعکاس نمی‌یابد (Buckingham, ۲۰۰۷, به نقل از Hague and Payton, ۲۰۱۰, p. ۱۱).

در نمودار ۲-۸ ابعاد مختلف سواد دیجیتالی در قالب چارچوبی مفهومی آمده است:

نمودار ۲. ابعاد سواد دیجیتالی (Lorelle J and et al, ۲۰۱۳)

نمودار ۲ نشان‌دهنده آن است که درک سواد دیجیتال را نباید صرفاً با فناوری یا ابزارهای دیجیتال محدود نمود. بلکه باید درک مسائل فرهنگی، اجتماعی، تفکر انتقادی

^۱.Buckingham

و خلاق بودن را همه بخشی از مجموعه روش‌های گسترده‌ای دانست که سواد دیجیتال را پوشش می‌دهند. مؤلفه‌هایی که در بالا آمده است همه جزئی از منظومه سواد دیجیتالی هستند.

مهارت‌های سواد دیجیتالی برای افزایش انگیزه و اعتماد به نفس شهروندان مورد نیاز است. یکی از کارویژه‌های اصلی بالابردن سواد دیجیتالی افزایش مشارکت مردم در دنیای دیجیتال و تقویت نقش کودکان و نوجوانان در اقتصاد دانش‌بنیان در جامعه است. رویکردهای حاکم بر مهارت‌های دیجیتالی که شامل حمایت از یادگیری خلاق، پیشرفت مهارت‌های دیجیتال است در کنار رویکردهای سنتی به برنامه درسی معنا پیدا می‌کنند. همان‌طور که در شکل بالا نیز آمده است، مبانی مهارت‌های دیجیتال شامل مهارت‌های تفکر، یادگیری و حل مسئله، مهارت‌های پایه ICT و توانایی انعطاف‌پذیری، خلاقیت و ابتکار بر اصول جدید فناوری‌ها می‌شوند. یکی از اصول مهارت‌های دیجیتال بحث حمایت از امنیت دانش‌آموزان در فضای مجازی و به‌نوعی تدوین نوعی دستور کار ایمنی الکترونیکی^۱ برای آنان است. زیرا فضای دیجیتال برای کودکان و نوجوانان دارای خطرات و سوء کارکردهایی است که موجب نگرانی والدین و جامعه شده است. به همین دلیل در بسیاری از کشورهای پیشرفته نوعی دستور کار برای حفاظت از سلامت روانی کودکان و نوجوانان برای استفاده سالم و بهینه آنان از فناوری‌های دیجیتال تدوین و اجرا شده است (Hague and Payton, ۲۰۱۰, p.۱۶).

۳- روش پژوهش

داده‌های مورد استفاده در این پژوهش از روش سند پژوهی جمع‌آوری شده و با روش تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفتند. در تحلیل مضمون مدل ولکات مبنای عمل قرار گرفته شده است و براساس آن در سه مرحله توصیف، تحلیل و تفسیر، تلاش می‌شود گزارش تحقیق تنظیم شود (محمدپور، ۱۳۹۰، ص. ۶۷). پژوهش اسنادی، استفاده منظم از مطالب چاپی و نوشته‌شده برای پژوهش تلقی می‌شود. گزارش‌های دولتی و خصوصی نیز جزء اسنادی هستند که در پژوهش‌ها مورد استفاده واقع می‌شوند (گیدنز، ۱۳۸۵، صص. ۷۳۵-۷۳۳). به‌طور کلی در این پژوهش دو دسته از اسناد

۱. The e-safety agenda The developments in digital technologies

مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرند. دسته اول اسناد بالادستی مربوط به وزارت آموزش و پرورش و دسته دوم اسنادی که درون نهاد وزارت آموزش و پرورش تدوین شده است.

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- تحلیل و کدگذاری اسناد و سیاست‌ها

در این بخش به تحلیل و جمع‌بندی دلالت‌های سیاستی مرتبط با مفهوم سواد دیجیتال و شکاف دیجیتال، مستخرج از اسناد بالادستی و درونی وزارت آموزش و پرورش پرداخته خواهد شد. در جدول ۲ خلاصه کلیت دلالت‌های سیاستی استخراج شده درج گشته است.

جدول ۲. دلالت‌های سیاستی مستخرج از اسناد سیاستی اعلامی وزارت آموزش و پرورش

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
۱	سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش، ابلاغی مقام معظم رهبری	بهینه‌سازی فضا، زیرساخت‌های کالبدی و تجهیزات مدارس در مسیر تحقق اهداف نظام تعلیم و تربیت	بهینه‌سازی زیرساختی تجهیزات	تجهیز زیرساختی فناوری
۲	تجهیز مدارس به فناوری اطلاعاتی و ارتباطی و فراهم آوردن زمینه استفاده بهینه از آموزش‌های مرتبط با فناوری‌های نو در مدارس.	تجهیز مدارس به فناوری اطلاعاتی و ارتباطی و فراهم آوردن زمینه استفاده بهینه از آموزش‌های مرتبط با فناوری‌های نو در مدارس.	تجهیز مدارس به فناوری اطلاعات و بهره‌گیری از آموزش نوین	تجهیز زیرساختی فناوری
۳	برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه جمهوری	بهره‌گیری از فناوری اطلاعات، در تدوین و	بهره‌گیری از فناوری در تدوین و اجرای	تجهیز زیرساختی

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
	اسلامی ایران (۱۳۸۷- ۱۳۸۳)	اجرای برنامه‌های آموزشی و درسی کلیه سطوح و تجهیز مدارس کشور، به امکانات رایانه‌ای و شبکه اطلاع‌رسانی توسط دولت	برنامه‌های آموزشی	فناوری
۴	برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴- ۱۳۹۰)	ماده ۱۹ اهتمام وزارت آموزش و پرورش نسبت به تضمین دسترسی به فرصت‌های عادلانه آموزشی به تناسب جنسیت و نیاز مناطق به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته و رفع محرومیت آموزشی، نسبت به آموزش از راه دور و رسانه‌ای	تضمین و اهتمام وزارت آموزش و پرورش به فرصت‌های عادلانه آموزشی - نسبت به آموزش‌های رسانه‌ای	آموزش و آگاه‌سازی
۵		گسترش شبکه ملی اطلاعات به منظور بسط خدمات دولت الکترونیک، صنعت فناوری اطلاعات، سواد اطلاعاتی و افزایش بهره‌وری در حوزه‌های	گسترش شبکه ملی اطلاعات به منظور ارتقای سواد اطلاعاتی	توسعه شبکه‌ای و دسترسی عادلانه

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
		اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی		
۶	برنامه پنج‌ساله ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴-۱۳۹۹)	ماده ۶۹ ایجاد امکان دسترسی الکترونیک (سخت‌افزاری، نرم‌افزاری و محتوا) به کتب درسی، کمک آموزشی، رفع اشکال، آزمون و مشاوره تحصیلی، بازی‌های رایانه‌ای آموزشی، استعداد سنجی، آموزش مهارت‌های حرفه‌ای، مهارت‌های فنی و اجتماعی را به صورت رایگان برای کلیه دانش‌آموزان شهرهای زیر بیست هزار نفر و روستاها و حاشیه شهرهای بزرگ توسط وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات با همکاری وزارت آموزش و پرورش	بسترسازی دسترسی الکترونیک به مواد درسی به صورت رایگان	توسعه شبکه‌ای و دسترسی عادلانه
۷	برنامه اقدام توسعه	فراهم‌سازی	توسعه و فراهم‌سازی	تجهیز

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
۸	خدمات فضای مجازی کودک وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	زیرساخت‌های ارتباطی، محتوایی و اعتماد و تعامل و رایزنی با اپراتورها جهت قراردادی ابزارهای پیش‌فرض در سیم‌کارت‌های کودک و توسعه جویشرگر کودک	زیرساخت‌های ارتباطی و محتوایی	زیرساختی فناوری
		شناسایی، طراحی و آماده‌سازی سکوی کنترل دسترسی توسط والدین و شناسایی روش‌های گزارش‌دهی مصادیق مجرمانه توسط کودکان و والدین به پلیس فتا	ایجاد سکوی کنترل و دسترسی برای والدین نسبت به کنش کودک در فضای مجازی	آموزش و آگاه‌سازی
۹	سند توسعه فضای مجازی سالم، مفید و ایمن	توسعه فضای مجازی سالم، مفید و ایمن؛ ایجاد و توسعه داوطلبانه، مشارکتی و قابل مدیریت «فضای مجازی سالم، مفید و ایمن» در جهت تولید و توزیع محتوا و خدمات سالم، مفید و ایمن موردنیاز ممانعت از	ایجاد و توسعه محتوای مفید، سالم و ایمن و ممانعت از نشر محتوای ناسالم	تولید محتوای سالم

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
		نشر محتوا و خدمات مضر و ناسالم و نایمن.		
۱۰		ارتقای سواد فضای مجازی و مهارت‌افزایی کودکان و نوجوانان برای مواجهه ایمن و هدفمند با فضای مجازی و ایجاد تقوا و خودمهارى در ایشان	ارتقای سواد فضای مجازی کودکان برای مواجهه ایمن و هدفمند با محتوای فضای مجازی	آموزش و آگاه‌سازی
۱۱	سند راهبردی صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی	پیشگیری از ارائه محتوا و خدمات مضر به کودکان و نوجوانان و مقابله و برخورد ویژه قضایی و انتظامی با بزهکاران و مجرمان و تهدیدکنندگان امنیت کودکان و نوجوانان به صورت ویژه و تشویق تولیدکنندگان محتوا و خدمات مفید، سالم و ایمن؛	مقابله و برخورد با محتوای ناسالم و تشویق تولیدکنندگان محتوای سالم	تولید محتوای سالم
۱۲		مراقبت اجتماعی از	مراقبت اجتماعی از	آموزش و

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
		کودکان و نوجوانان در برابر آسیب‌های ناشی از فضای مجازی بخصوص افراد در معرض خطر و آسیب‌دیده؛	کودکان در برابر فضای مجازی نایمن	آگاه‌سازی
۱۳		اطلاع‌رسانی، آموزش و ترویج محتوا و خدمات موجود در محیط مجازی صیانت‌شده و نحوه استفاده از امکانات تعبیه‌شده در این محیط توسط وزارت آموزش و پرورش	اطلاع‌رسانی، آموزش و ترویج محتوایی و خدمات محیط صیانت شده	آموزش و آگاه‌سازی
۱۴		تولید، ترویج و عرضه راهنمای اجرایی-عملیاتی مراقبت از فرزندان در فضای مجازی ویژه خانواده‌ها	تولید و ترویج راهنمای والدین برای مراقبت از فرزندان در فضای مجازی	آموزش و آگاه‌سازی
۱۵		حمایت از توسعه و به‌روزرسانی فناوری‌ها، خدمات پایه(مانند جویسگر ایمن و...) و نرم‌افزارها و	توسعه و به‌روزرسانی خدمات و نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای محیط صیانت شده	تجهیز زیرساختی فناوری

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
		سخت‌افزارهای موردنیاز در ایجاد محیط صیانت‌شده کودکان و نوجوانان متناسب با پیشرفت‌های فناوری‌های جهانی		
۱۶		آموزش و ارتقای مدیریت خانواده در استفاده مناسب از ابزار رسانه در محیط خانواده همسو با اهداف نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی.	آموزش و ارتقای خانواده در بهره‌گیری مناسب از فضای مجازی همسو با اهداف نظام رسمی	آموزش و آگاه‌سازی
۱۷	سند تحول بنیادین آموزش و پرورش	توسعه ضریب نفوذ شبکه ملی اطلاعات و ارتباطات (اینترنت) در مدارس با اولویت پرکردن شکاف دیجیتالی بین مناطق آموزشی و ایجاد سازوکار مناسب برای بهره‌برداری بهینه و هوشمندانه توسط مربیان و دانش‌آموزان در چارچوب نظام معیار اسلامی.	توسعه ضریب نفوذ شبکه ملی اطلاعات و ارتباطات در مدارس با اولویت پر کردن شکاف دیجیتالی	توسعه شبکه‌ای و دسترسی عادلانه

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
۱۸		تولید و به‌کارگیری محتوای الکترونیکی متناسب با نیاز دانش‌آموزان و مدارس با مشارکت بخش دولتی و غیردولتی و الکترونیکی کردن محتوای کتاب‌های درسی براساس برنامه درسی ملی (با تأکید بر استفاده از ظرفیت چندرسانه‌ای)	تولید و به‌کارگیری محتوای متناسب با نیاز دانش‌آموزان در فضای مجازی	تولید محتوای سالم
۱۹	برنامه اجرایی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در برنامه ششم توسعه (۱۳۹۷-۱۴۰۰)	ایجاد شبکه جامع آموزش خانواده در بستر فناوری اطلاعات و رسانه با محوریت انجمن اولیا و مربیان و تدوین دوره‌های آموزشی الزامی خانواده‌ها پیش از ورود کودک به مدرسه مبتنی بر سنجش شایستگی‌های تربیتی والدین و با استفاده از ظرفیت رسانه‌ها	شبکه جامع آموزش خانواده در بستر فناوری اطلاعات با محوریت انجمن‌های اولیا و مربیان	آموزش و آگاه‌سازی
۲۰		تنوع‌بخشی در ارائه	ارائه خدمات	تجهیز

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
		خدمات آموزشی و ارتقای کیفیت فرآیند تعلیم و تربیت با تکیه بر بهره‌برداری هوشمندانه از فناوری‌های نوین	آموزشی و ارتقا کیفیت فرآیند تعلیم و تربیت با استفاده از فناوری‌های نوین	زیرساختی فناوری
۲۱		تولید و به‌کارگیری محتوای الکترونیکی متناسب با نیاز کاربران با مشارکت بخش دولتی و خصوصی با ایجاد تنوع در فرصت‌های تربیتی برای پاسخگویی به نیاز دانش‌آموزان	تولید محتوای الکترونیکی با مشارکت بخش دولتی و غیردولتی با توجه به نیاز مخاطبان	تولید محتوای سالم
۲۲		تأمین فضا، تجهیزات و فناوری استاندارد کلیه مراکز آموزشی، تربیتی و ورزشی بر اساس اولویت‌ها، ضوابط و معیارهای فنی مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات (فاوا) با نگاه کاربردی به فناوری‌های توانمندی‌های	تأمین زیرساختی و تجهیزات مبتنی بر نگاه کاربردی به فناوری روز	تجهیز زیرساختی

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
		بومی و منطقه‌ای در طراحی و ساخت فضاها		
۲۳	سند برنامه درسی ملی	ایجاد زمینه بهره‌گیری هوشمندانه از فناوری‌های نوین آموزشی و استفاده از آن‌ها با نگاه تقویتی و تکمیلی یا توانمندسازی (نه نگاه جایگزینی و واگذاری)	زمینه‌سازی بهره‌گیری هوشمندانه از فناوری‌های نوین	آموزش و آگاه‌سازی
۲۴		بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی با رویکرد حل مسئله در تولید مواد و رسانه‌های یادگیری	استفاده از فناوری در تولید محتوای آموزشی سالم	تولید محتوای سالم
۲۵		تولید محتوای الکترونیکی چندرسانه‌ای متناسب با نیاز دانش‌آموزان و استفاده هوشمندانه از آن‌ها	تولید محتوای الکترونیکی متناسب با نیاز دانش‌آموزان	تولید محتوای سالم
۲۶		توانمندسازی مدرسه برای ایفای نقش اصلی و محوری در نیل به وضع مطلوب در تولید و بهره‌برداری از مواد و رسانه‌های یادگیری، مراکز	توانمندسازی نرم‌افزاری و سخت‌افزاری مدارس	تجهیز زیرساختی فناوری

ردیف	عنوان سند	مضمون اولیه	مفهوم اصلی	مقوله
		و منابع متنوع یادگیری		

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

همان‌طور که در یافته‌های پژوهش و جدول ۲ مشاهده گردید، دلالت‌های متناسب با ابعاد مختلف شکاف دیجیتال و لایه‌های مختلف تأثیرگذار بر آن در چهار مقوله اساسی خلاصه شد که عبارت‌اند از:

۱. تجهیز زیرساختی و فناوری
۲. آموزش و آگاه‌سازی
۳. توسعه شبکه‌ای و دسترسی عادلانه
۴. تولید محتوای سالم

دال محوری تعریف‌شده در شکاف دیجیتال علاوه بر مجهز شدن از حیث زیرساختی به فناوری‌های نوین رسانه‌ای و ارتباطی، توجه دادن به فاصله عمیق میان نسل‌های بهره‌ور از فناوری‌های نوین رسانه‌ای در سطح دسترسی و به‌کارگیری آن در سطوح مختلف زندگی است و اصلی‌ترین موضوع در شکاف دیجیتال، افزایش سطح مشارکت افراد در جامعه دیجیتالی و ارتقای مهارتی آنان و ایجاد انگیزه و نوآوری برای آنان برای ایجاد مشارکت در جامعه دیجیتالی است که در آن زندگی می‌کنند. لازمه پرکردن شکاف دیجیتالی نیز افزایش سواد دیجیتال از طریق بالا بردن تفکر انتقادی، خلاقیت، ایجاد شهروندان دیجیتال و تولیدکنندگان رسانه‌ای در سطوح مختلف جامعه است. در واقع دال مرکزی سواد دیجیتال آموزش و راه‌حل اساسی نیل به مقصود آموزش و توانمندسازی نیز بالا بردن سطح سواد رسانه‌ای است. همان‌طور که در اسناد و سیاست‌های ابلاغی آمده است، توجه به حوزه‌های آموزش و آگاه‌سازی از طرق مختلف مانند آگاه‌سازی خانواده‌ها، ساختارمند شدن فرآیند آموزش‌های رسانه‌ای به دانش‌آموزان و مربیان، توسعه شبکه‌ای و دسترسی عادلانه و مشارکت بخش خصوصی و دولتی در تولید محتوای سالم، جزء مهم‌ترین سیاست‌های موردتوجه در اسناد بوده است.

نکته اساسی عدم تحقق سیاست‌ها و عدم اراده کافی در تصمیم‌گیران آموزشی برای اجرایی شدن این مؤلفه‌های سیاستی است. با توجه به رشد و گسترش سریع فناوری‌ها و ابزارهای ارتباطی و گسترش شبکه‌های مخابراتی و اینترنتی به تمام نقاط کشور و همچنین سیر دیجیتالی شدن جامعه به سبب بیماری کرونا و تعطیلی ارتباطات حضوری و جایگزین شدن ارتباطات برخط با آن حتی در سطوح رسمی و مدارس، سبب دغدغه جدی میان سیاست‌گذاران جهت اجرای سیاست‌هایی است که تا پیش از شیوع کرونا در اسناد سیاستی موجود بوده است ولی به دلیل عدم درک کافی از شرایط جامعه دیجیتالی توسط مسئولان امر جدی گرفته نمی‌شدند.

مطالبه ایجاد عدالت آموزشی در لایه‌های زیرساختی اعم از دستگاه‌های ارتباطی و شبکه‌ای، به دلیل نبود امکان ارتباطات حضوری در دوره شیوع بیماری کرونا اولین گام جدی پرکردن شکاف دیجیتال در میان جامعه ۱۴ میلیونی دانش‌آموزی و یک میلیونی معلمان در کشور بوده است. اما نکته اساسی‌تر ایجاد مطالبه جهت آموزش و آگاه‌سازی، تولید محتوای سالم و مشارکت صحیح و هدفمند همه نهادهای رسمی و غیررسمی در ارتقا سطوح مهارتی و دانشی بهره‌وران دیجیتال در سطوح مختلف دانش‌آموزی، معلمی و والدین است. در واقع با تجهیز زیرساختی و فناوری و همچنین گسترش شبکه‌های ارتباطی بدون ایجاد فرآیندهای آگاهی‌سازی و آموزش کافی و همچنین بدون محتوای کافی سالم، نباید انتظار داشت شکاف دیجیتالی موجود در جامعه برطرف گردد. لازمه ارتقای سطح جامعه از حیث رسانه‌ای، ارتباطی، فرهنگی جهت زیست سالم و کارآمد در محیط دیجیتال آموزش و آگاه‌سازی آنان است.

با توجه به چهار سطح فوق ذکر در سطوح مخاطبان و سیاست‌گذاران پیشنهادات سیاستی جهت ترویج و تبیین موضوع سواد دیجیتال در سطح حاکمیت و سیاست‌گذاری به شرح ذیل خواهند بود. لازم به ذکر است این پیشنهادات در حوزه‌های تقنینی، سیاستی و گفتمانی خلاصه می‌شوند.

پیشنهادات سیاستی و تقنینی در حوزه سواد دیجیتال:

۱. توجه به موضوع رده‌بندی سنی مخاطبان در بهره‌گیری از محتوا؛

۲. لزوم نگاه چند بعدی به حوزه سواد دیجیتال ناظر به افزایش سطح دسترسی و ارتقای مهارتی بهره‌برداران متناسب با نیاز روز؛
۳. تغییر رویکرد مدیران و سیاست‌گذاران نسبت به موضوع تحول دیجیتال جهت ترویج و تبیین موضوع سواد دیجیتال؛
۴. ایجاد تکالیف سیاستی برای نهادهای مؤثر در حوزه سیاست‌گذاری رسانه‌ای مانند وزارت ارتباطات و صدا و سیما مبتنی بر رویکردهای تربیتی و افزایش سطح سواد دیجیتال مخاطبان؛
۵. تصویب قوانین صیانت از حقوق کودکان و نوجوانان و پیوست‌های سیاستی مرتبط با آنان و الزام نهادها در رعایت مفاد سیاستی آن؛
۶. ایجاد تکالیف سیاستی همزمان با بسترسازی زیرساختی و ایجاد ظرفیت ساختاری در نهاد آموزش و پرورش به‌عنوان اساسی‌ترین متولی حوزه یادگیری دیجیتال؛
۷. آگاه‌سازی و فرهنگ‌سازی رسانه‌ای در سطح ملی برای والدین و خانواده‌ها در موضوع سواد دیجیتال توسط صدا و سیما؛
۸. بهره‌مندی از تجربیات کشورهای پیشرو در حوزه سواد دیجیتال در حوزه تقنینی و سیاست‌گذاری متناسب با هنجارهای اسلامی و ایرانی؛
۹. الزام وزارت آموزش و پرورش به تولید محتوای درسی مناسب ۱۲ پایه تحصیلی در حوزه سواد دیجیتال؛
۱۰. ایجاد عدالت آموزشی و دسترسی برای همه نقاط کشور و همه دانش‌آموزان کشور نسبت به ابزارهای رسانه‌ای و ارتباطی؛
۱۱. الزام ارائه‌دهندگان خدمات ارتباطی به رعایت حقوق کودکان و نوجوانان و ارائه بسته‌ها و خدمات مطمئن در بسترهای امن داخلی؛
۱۲. راه‌اندازی عملیاتی شبکه ملی اطلاعات جهت امنیت محتوایی و زیرساختی و ایجاد بستر سالم، مفید و ایمن برای بهره‌برداری از امکانات فضای مجازی؛
۱۳. تصویب قوانین قضایی و حقوقی جهت پیگیری امور مجرمانه مرتبط با عدم رعایت حقوق کودکان و نوجوانان در فضای مجازی؛

۱۴. بهره‌گیری از ظرفیت‌های بیرونی و بخش خصوصی جهت تولید محتوای مؤثر در حوزه سواد دیجیتال؛
۱۵. ظرفیت‌سازی در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی جهت نظارت و پایش محتوای تولید شده در بخش خصوصی و تسهیل فرآیندهای مجزودهی؛
۱۶. فعال‌سازی بندهای سیاستی موجود در اسناد ناظر به ترویج مقوله سواد دیجیتال (فعال‌سازی ظرفیت‌های قانونی موجود)؛
۱۷. استانداردسازی منابع آموزشی و بازتعریف بسته‌های یادگیری در آموزش و پرورش ناظر به ارتقای سواد دیجیتال و محتوای فناورانه؛
۱۸. اولویت‌دهی نگاه تربیتی به فرایندهای ارتقای مهارتی دانش‌آموزان ناظر به افزایش سواد دیجیتال؛
۱۹. تغییر رویکرد سیاست‌گذاری و تقنینی از جایگاه تصدی‌گر به جایگاه تنظیم‌گر؛
۲۰. طراحی مدل هنجاری زیست‌بوم فضای مجازی سالم، مفید و ایمن.

کتابنامه

فارسی

۱. باکینگهام، دیوید (۱۳۸۹). آموزش رسانه‌ای: یادگیری، سواد رسانه‌ای و فرهنگ معاصر، ترجمه حسین سرفراز، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۲. باهنر، ناصر؛ مهدی پور، حسین (۱۳۹۹). نظریه سیاستی جمهوری اسلامی ایران در مواجهه با فضای مجازی، رساله دکتری، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
۳. براون، جیمز ای (۱۳۸۵). رویکردهای سواد رسانه‌ای، فصلنامه رسانه، شماره پیاپی ۶۸.
۴. پاتر، دبلیو جیمز (۱۳۹۲). نظریه سواد رسانه‌ای، ترجمه ناصر اسدی، محمد سلطانی‌فر و شهناز هاشمی، چاپ دوم، تهران: انتشارات سیمای شرق.
۵. چابکی، رامین؛ باهنر، ناصر (۱۳۹۳). تحلیل سواد رسانه‌ای براساس مدل EC، مورد مطالعه: سیاست‌های شورای عالی انقلاب فرهنگی، فصلنامه مطالعات فرهنگ و ارتباطات، سال پانزدهم، شماره ۲۸.
۶. شریفی، سیدمهدی؛ کرمی‌نامیوندی، سجاد (۱۳۹۷). بررسی ابعاد آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور، دو فصلنامه علمی و پژوهشی دین و ارتباطات، سال ۲۵، شماره ۵۴، صص. ۱۴۰-۱۱۱.

۷. شکرخواه، یونس (۱۳۸۵). سواد رسانه‌ای؛ یک مقاله ی عقیده‌ای، فصلنامه رسانه، شماره ۶۸، صص. ۳۲-۲۷.
۸. طلوعی، علی (۱۳۹۱). *سواد رسانه‌ای؛ درآمدی بر شیوه یادگیری و سنجش*، چاپ اول، تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.
۹. کاظم پوریان، سعید؛ عبدولی، سمانه (۱۳۹۵). سواد دیجیتال: راهکاری برای پوشش شکاف دیجیتال و پرورش شهروند دیجیتال، نشریه سیاست‌نامه علم و فناوری، دوره ۶، شماره ۴.
۱۰. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۵). *جامعه‌شناسی؛ ترجمه منوچهر صبوری*؛ تهران: نشر نی.
۱۱. محمدپور، احمد (۱۳۹۲). *روش تحقیق کیفی ضد روش: منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی*. جلد اول. تهران: جامعه‌شناسان.
۱۲. محمدی، هورا (۱۳۹۹). بررسی نقش بهره از تکنولوژی و فناوری آموزشی در محیط یاددهی و یادگیری، *پژوهشنامه اورمزد*، شماره ۵۱، صص ۱۲۵-۱۱۵.
۱۳. معتضدی، سینا (۱۳۹۳). *پیشنهاد الگوی بومی ارتقاء سواد رسانه‌ای نوجوانان در ایران*. دانشکده صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
۱۴. سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش، ابلاغی مقام معظم رهبری.
۱۵. برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۷-۱۳۸۳).
۱۶. برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴-۱۳۹۰).
۱۷. برنامه پنج‌ساله ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۹-۱۳۹۴).
۱۸. برنامه اقدام توسعه خدمات فضای مجازی کودک وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات.
۱۹. سند توسعه فضای مجازی سالم، مفید و ایمن.
۲۰. سند راهبردی صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی.
۲۱. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.
۲۲. برنامه اجرایی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در برنامه ششم توسعه (۱۴۰۰-۱۳۹۷).
۲۳. سند برنامه درسی ملی.
۲۴. Greenhow, C. and Galvin, S. (2020), "Teaching with social media: evidence-based strategies for making remote higher education less remote", *Information and Learning Sciences*, Vol. 121 No. 7/8, pp. 513-524.
۲۵. Vandijk, j, (2006), *network society*, SAGE Publications, University of Twente, Netherlands.
۲۶. Hague and Payton, (2010), *Digital literacy across the curriculum a Futurelab handbook*.

۲۷. Lorelle J. Burton, Jill Lawrence, Jane Summers, Peter Gibbings, (2013), Developing Dart: A Digital Learning Tool to Facilitate Equity and Access in the Contemporary Higher Education Context, Conference: Open and Distance Learning Association of Australia Distance Education Summit (ODLAA 2013): Eeducation Across Space and Time: Sydney, Australia.
۲۸. Hobbs, Renee(2010), Digital and Media Literacy: A Plan of Action, The Aspen Institute: Communications and Society Program.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی